पुणना International School

Shree Swaminarayan Gurukul, Zundal

Grade –VIII

Sanskrit

Specimen

Copy

Year- 2022-23

अनुक्रमणिका

LESSON-No-	TITLE
प्रथम: पाठ:	सुभाषितानि
द्वितीय: पाठ:	बिल्सी वाणी न कदापि में श्रुता
तृतीय: पाठ:	डीजिभारातम
चतुर्थ: पाठ:	सदैव पुरतो निधेहि चरणं
पच्चम: पाठ:	कण्टकेनैव कंटकम
षष्ट: पाठ:	गृहम शुन्यम सूताम विना
सप्तम: पाठ:	भारत्जनता हम
अष्टम: पाठ:	संसार् सागरस्य नायका:

पाठ-१-सुभाषितानि

क- गणवान व्यक्तियों में गुण होते हैं किंतु गुणहीन व्यक्ति को पाकर गुण दोष में बदल जाते हैं। नदियाँ स्वादिष्ट जल से युक्त ही निकलती हैं। किंतु समुन्द्र तक पहुँचकर वे पीने योग्य नही रहता।

भाव-संगति में गुण विकसित होते हैं किंतु कुसंगति बमें वही गुण दोष बन जाते हैं।

ख-साहित्य,संगीत व कला कौशल से हीन व्यक्ति वास्तव में पूँछ और सींग के बिना जानवर या पशु के समान है।जो घास ना खाते हुये भी जीवित है।वह तो पशुओं का परम सौभाग्य है कि घासफुंस न खाकर स्वादिष्ट भोजन करता है।

भाव-साहित्य में अभिरुचि संगीत आदि कलाओं में कौशल से ही मनुष्य मनुष्य बनता है।नही तो वह पशु के समाान ही मरहता है।

ग-लालची व्यक्ति का यश ,चुगलखोर की दोस्ती ,कर्महीनम का कुल, धन को अधिक महत्व देने वाले का धर्म अर्थात धर्मपरायणता,बुरी आदतों वलों का विद्या का फल ,कंजूस का सुख और प्रमोद करने वाले मंत्री युक्त राजा का राज्य नष्ट हो जाती है।

भाव-यदि यश चाहिए तो व्यक्ति लालच न करें, मित्रता चाहिए तो चुगलखोरो न हो,धर्माचारण करना हो तो धन लाभ को अधिक महत्व न दें, विद्या का फल चाहिए तो बुरी आदतों को छोड़े, जीवन का सुख चाहिए तो कंजूस न हो और सत्ता को बनाए रखना हो तो मंत्री कर्त्तव्य के प्रति लापरवाह न हो ।

घ -जिस प्रकार यह माधुमक्खी मीठे अथवा कड़वे रस को एक समान पीकर मिठास ही उत्पन्न करती है,उसी प्रकार संत लोग सज्जन व दुर्जन लोगों की बात एक समान सुन कर सूक्ति रूप रस का सृजन करते है।

भाव-सन्त लोग सज्जन और दुर्जन में भेदभाव न कर दोनों की बात सुनकर अच्छी बातें क्हते हैं।जिस प्रकार मधुमक्खी मीठा अथवा कड़वा दोनों रस एक समान पीकर मधु का ही निर्माण करती है।

ङ-जो व्यक्ति निश्चय से परिश्रम छोड़कर भाग्य का ही सहारा लेते हैं। महल के द्वार पर बने हुए नकली सिंह की तरह उनके सिर पर कौए बैठते हैं।

भाव-व्यक्ति को कभी भी अपने भाग्य पर निर्भर नही होना चाहिए बल्कि सदैव अपनी मेहनत पर निर्भर रहना चाहिए।

च-फूल-पत्ते, फल, छाया, जड़-छाल और लकड़ी से पेड़ धन्य बन जाता है, जिनसे माँगने वाले कभी भी निराश नही होते हैं।

भाव-वृक्ष सदैव परोपकार करते हैं। वे अपने शरीर के अंगों से सदैव लोगों का भला ही करते रहते हैं।

छ-निश्चय से विपत्तियों का शुरुआत में ही इलाज कर देना चाहिए।आग से घर के जलने पर कुआँ खोदना उचित नही होता है।

भाव-हर मनुष्य को हर समस्या का समाधान पहले से ही ढूंढ लेना चाहिए।जिससे कभी समस्या आ जाए, तो मुसीबत का सामना करने में कठिनाई न हो।मनुष्य की भलाई इसी में है। समस्या आने पर समाधान ढूँढना उचित नही।

2. श्लोकांशेषु रिक्तस्थानानि पूरयत
(श्लोकांशों में रिक्त स्थानों की पूर्ति करें)

(क) समुद्रमासाद्य .... |
उत्तराणि:समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः।

(ख) .... वचः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति।
उत्तराणि:श्रुत्वा वचः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति ।

(ग) तद्भागधेयं .... पशूनाम्।
उत्तराणि:तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ।

(घ) विद्याफलं .... कृपणस्य सौख्यम्।
उत्तराणि:विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यम्।

(ङ) पौरुषं विहाय यः .... अवलम्बते।
उत्तराणि:पौरुषं विहाय यः दैवमेव अवलम्बते।

(च) चिन्तनीया हि विपदाम् .... प्रतिक्रियाः
उत्तराणि:चिन्तनीया हि विपदाम् आदावेव प्रतिक्रियाः।

3. प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत -
(प्रश्नों के उत्तर एक पद में लिखें)

(क) व्यसनिनः किं नश्यति?
उत्तराणि:विद्याफलम्।

(ख) कस्य यशः नश्यति?
उत्तराणि:लुब्धस्य

(ग) मधुमक्षिका किं जनयति?
उत्तराणि:माधुर्यम्।

(घ) मधुरसूक्तरसं के सृजन्ति?
उत्तराणि:सन्तः

(ङ) अर्थिनः केभ्यः विमुखा न यान्ति?
उत्तराणि:महीरुहेभ्यः ।

4. अधोलिखित-तद्भव-शब्दानां कृते पाठात् चित्वा संस्कृतपदानि लिखत
(अधोलिखित तद्भव शब्दों के लिए पाठ से चयन करके संस्कृत पद लिखो)

यथा - कंजूस - कृपणः
कड़वा - कटुकम्।
पूँछ - पुच्छः ।
लोभी - लुब्धः ।
मधुमक्खी - मधुमक्षिका।
तिनका - तृणम्।

5. अधोलिखितेषु वाक्येषु कर्तृपदं क्रियापदं च चित्वा लिखत
(अधोलिखित वाक्यों में कर्त्तापद और क्रियापदों का चयन करके लिखो)

वाक्यानि	कर्त्ता	क्रिया
यथा–सन्तः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति।	सन्तः	सृजन्ति
(क) निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः।	....	....
(ख) गुणज्ञेषु गुणाः भवन्ति।	....	....
(ग) मधुमक्षिका माधुर्यं जनयेत्।	....	....
(घ) पिशुनस्य मैत्री यशः नाशयति।	....	....
(ङ) नद्यः समुद्रमासाद्य अपेयाः भवन्ति।	....	....

im 1

उत्तराणि:

कर्तृपदम् - क्रियापदम्

(क) दोषाः - भवन्ति।

(ख) गुणाः - भवन्ति।

(ग) मधुमक्षिका - जनयेत्।

(घ) मैत्री - नाशयति।

(ङ) नद्यः - भवन्ति।

6. रेखाङ्कितानि पदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -
(रेखांकित पदों के आधार पर प्रश्न निर्माण करो)

(क) गुणाः गुणज्ञेषु गुणाः भवन्ति ।
उत्तराणि:के गुणज्ञेषु गुणाः भवन्ति?

(ख) नद्यः सुस्वादुतोयाः भवन्ति।
उत्तराणि:काः सुस्वादुतोयाः भवन्ति?

(ग) लुब्धस्य यशः नश्यति।
उत्तराणि:कस्य यशः नश्यति?

(घ) मधुमक्षिका माधुर्यमेव जनयति।
उत्तराणि:का माधुर्यमेव जनयति?

(ङ) तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः।
उत्तराणि:तस्य कुत्र तिष्ठन्ति वायसाः।

7. उदाहरणानुसारं पदानि पृथक् कुरुत
(उदाहरण के अनुसार पदों को पृथक्-पृथक् करो)

यथा- समुद्रमासाद्य - समुद्रम् + आसाद्य

(क) माधुर्यमेव - माधुर्यम् + एव।
(ख) अल्पमेव - अल्पम् + एव।
(ग) सर्वमेव - सर्वम् + एव।
(घ) दैवमेव - दैवम् + एव।
(ङ) महात्मनामुक्तिः - महात्मनाम् + उक्तिः ।
(च) विपदामादावेव - विपदाम् + आदौ + एव।

अधोलिखितं श्लोकं पठित्वा श्लोकाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि निर्देशानुसारं लिखत -

(1) गुणा गुणज्ञेषु गुणा भवन्ति।
ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः॥
सुस्वादुतोयाः प्रभवन्ति नद्यः।
समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः॥

I. एकपदेन उत्तरत -

(i) गुणाः किं प्राप्य दोषाः भवन्ति?
उत्तराणि:निर्गुणम्।

(ii) काः अपेयाः भवन्ति?
उत्तराणि:नद्यः।

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत

(i) किमासाद्य नद्यः अपेयाः भवन्ति?
उत्तराणि:नद्यः समुद्रम् आसाद्य अपेयाः भवन्ति।

(ii) गुणज्ञेषु के गुणाः भवन्ति?
उत्तराणि:गुणाः गुणज्ञेषु गुणाः भवन्ति।

III. निर्देशानुसारम् प्रदत्तविकल्पेभ्यः उचितं उत्तरं चित्वा लिखत -

(i) 'ते' इत्यस्य स्थाने संज्ञापदं किम्?

(क) नद्यः

(ख) गुणाः

(ग) दोषाः

(घ) अपेयाः

उत्तराणि:

(ख) गुणाः ।

(ii) 'अवगुणाः' इति पदस्य समानार्थकं पदं श्लोकात् चित्वा लिखत।

(क) अपेयाः

(ख) गुणाः

(ग) दोषाः

(घ) निर्गुणाः

उत्तराणि:

(ग) दोषाः।

(iii) 'अपेयाः' इति पदस्य कर्तृपदं किम्?

(क) समुद्रम्

(ख) नद्यः

(ग) तोयाः

(घ) दोषाः

उत्तराणि:

(ग) तोयाः ।

(iv) 'गुणज्ञेषु' इत्यस्मिन् पदे विभक्तिः का?

(क) सप्तमी

(ख) षष्ठी

(ग) पञ्चमी

(घ) चतुर्थी

उत्तराणि:

(क) सप्तमी।

(2) साहित्यसङ्गीतकलाविहीनः।
साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः॥
तृणं न खादन्नपि जीवमानः।
तद्भागधेयं परमं पशूनाम्॥

I. एकपदेन उत्तरत

(i) पुच्छविषाणहीनः कः अस्ति?
उत्तराणि:कलाविहीनः।

(ii) कः तृणं न खादन्नपि जीवमानः अस्ति?
उत्तराणि:साक्षात्पशुः।

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत

(i) साक्षात् पशुः कः अस्ति?
उत्तराणि:कलाविहीनः जनः साक्षात् पशुः अस्ति।

III. निर्देशानुसारम् उत्तरम् लिखत

(i) 'खादन्नपि' इत्यत्र सन्धिविच्छेदः विधेयः।
उत्तराणि:खादन् अपि।

(ii) 'जीवमानः' इत्यस्य पर्यायशब्दं लिखत।
उत्तराणि:जीवितः सन्।

(iii) 'विषाणहीनः' इत्यस्य विग्रहं लिखत।
उत्तराणि:विषाणेन-हीन।

समुचितपदेन रिक्तस्थानानि पूरयत, येन कथनानां भावः स्पष्टो भवेत् -

(क) लुब्धस्य नश्यति यशः पिशुनस्य मैत्री -
अस्य भावः अस्ति यद् लोभिनः .... नष्टं ...., पिशुनस्य.................... नष्टा

भवति।
उत्तराणि:लोभिनः यशः नष्टं भवति, पिशुनस्य मित्रता नष्टा भवति।

(ख) स्त्रियां रोचमानायां सर्वं तद् रोचते कुलम् -
अस्य भावः अस्ति यत् स्त्रियां .... सर्वं तद् ....|
उत्तराणि:स्त्रियां प्रसन्नायां सर्वं तद् कुलं शोभते।

अधोलिखितयोःसूक्तयोः शुद्धं अर्थं चित्वा लिखत।

(क) कृपणस्य सौख्यम्।
(i) कृपणः सुखी भवति।
(ii) कृपणस्य सुखं नश्यति।
(iii) लोभी सुखी भवति।
(iv) कृपणः सुन्दरः भवति।
उत्तराणि:
(ii) कृपणस्य सुखं नश्यति।

(ख) अर्थपरस्य धर्मः।
(i) स्वार्थी धर्मं जानाति।
(ii) स्वार्थी धर्मं नाशयति।
(iii) अर्थी धर्मं प्राप्नोति।
(iv) अर्थपरायणस्य जनस्य धर्मः नश्यति।
उत्तराणि:
(iv) अर्थपरायणस्य जनस्य धर्मः नश्यति।

अधोलिखितेषु भावकथनेषु यत् कथनं शुद्धं तत् (✓) चिह्नन, यच्चाऽशुद्धं तत् (X) चिह्नन अङ्कयत।

(क) नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः।

(i) नद्यः समुद्रमासाद्य पेयाः भवन्ति।
(ii) नद्यः सागरं प्राप्य अपेयाः भवन्ति।
उत्तराणि:

(i) नद्यः समुद्रमासाद्य पेयाः भवन्ति। (X)
(ii) नद्यः सागरं प्राप्य अपेयाः भवन्ति। (✓)

(ख) लुब्धस्य नश्यति यशः।

(i) लोभिनः सम्मानो नष्टो भवति।
(ii) लुब्धस्य धनं वर्धते।
उत्तराणि:
(i) लोभिन: सम्मानो नष्टो भवति। (✓)
(ii) लुब्धस्य धनं वर्धते। (X)

अधोलिखितश्लोकांशान् परस्परं मेलयित्वा लिखत।

(क) -	(ख)
सुस्वादुतोयाः प्रभवन्ति नद्यः	- वर्धितानां परैरपि।
साहित्यसंगीतकलाविहीनः	- सर्वमेव न रोचते।
महतां प्रकृतिः सैव	- साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः।
तस्यां त्वरोचमानायां	- समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः।

उत्तराणि:

(क) -	(ख)
सुस्वादुतोयाः प्रभवन्ति नद्यः	- समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः।
साहित्यसंगीतकलाविहीनः	- साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः।
महतां प्रकृतिः सैव	- वर्धितानां परैरपि।
तस्यां त्वरोचमानायां	- सर्वमेव न रोचते।

अधोलिखितानां श्लोकानाम् अन्वयं कुरुत

(क) साहित्यसङ्गीतकलाविहीनः
साक्षात्पशुःपुच्छविषाणहीनः।
उत्तराणि:साहित्यसङ्गीतकलाविहीनः (जनः) पुच्छविषाणहीनः साक्षात् पशुः (एव) (अस्ति)।

(ख) लुब्धस्य नश्यति यशः पिशुनस्य मैत्री
नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः।
उत्तराणि:लुब्धस्य यशः, पिशुनस्य मैत्री, नष्टक्रियस्य कुलम्, अर्थपरस्य धर्मः नश्यति ।

अधोलिखितेषु कथनेषु स्थूलपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं क्रियताम् -

(क) लुब्धस्य यशः नश्यति।
(i) कः
(ii) किम्
(iii) के
(iv) कम्
उत्तराणि:(क) लुब्धस्य किम् नश्यति?

(ख) गुणाः निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः।
(i) कः
(ii) का
(iii) के
(iv) काः
उत्तराणि:(ख) के निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः?

(ग) अर्थपरस्य धर्मः नश्यति।
(i) कस्य
(ii) कस्याः
(iii) केषाम्
(iv) के
उत्तराणि:(ग) कस्य धर्मः नश्यति?

अधोलिखितानां शब्दानाम् अर्थान् निर्दिश्य वाक्येषु प्रयोगं कुरुत -

लुब्धः, मैत्री, सौख्यम्।
उत्तराणि:(i) लुब्धः = लोभी।
लुब्धः सम्मानं न लभते।

(ii) मैत्री = मित्रता।
सज्जनानां मैत्री स्थायिनी भवति।

(iii) सौख्यम् = सुख।
परोपकारेण सौख्यम् भवति।

अधोलिखितानां शब्दानां समक्षं प्रदत्तैः अर्थैः सह मेलनं क्रियताम् -

शब्दाः - अर्थाः
(i) दोषाः - अवगुणाः
(ii) आसाद्य - प्राप्य
(iii) विहीनः - रहितः
(iv) विषाणः - शृङ्गः
(v) जीवमानः - जीवितः
(vi) लुब्धस्य - लोभिनः।

1. निम्नश्लोकद्वयं पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत -

(क) लुब्धस्य नश्यति यशः पिशुनस्य मैत्री,
नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य।।

(i) अर्थपरस्य किम् नश्यति?
(क) यशः
(ख) धर्मः
(ग) मैत्री
(घ) भूपतिः
उत्तराणि:(ख) धर्मः

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत___लुब्धस्य, नष्टक्रियस्य पिशुनस्य च किं किं नश्यन्ति? ।
उत्तराणि:लुब्धस्य यशः, नष्टक्रियस्य कुलं पिशुनस्य च मैत्री नश्यन्ति।

(iii) 'नराधिपस्य' इत्यस्य पदस्य समानार्थकं पदं किं? ।
(क) नृपः
(ख) राजा
(ग) राज्ञः
(घ) इनि
उत्तराणि:(ग) राज्ञः

(iv) 'व्यसनिनः' अस्मिन् पदे कः प्रत्ययः?

(क) नः

(ख) निनः

(ग) ङीप्

(घ) राज्यं

उत्तराणि:(घ) इनि

(ख) पीत्वा रसं तु कटुकं मधुरं समानं
माधुर्यमेव जनयेन्मधुमक्षिकासौ।
सन्तस्तथैव समसज्जनदुर्जनानां
श्रुत्वा वचः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति।।

(i) समसज्जनदुर्जनानां वचः आकर्ण्य के मधुरसूक्तरसं सृजन्ति?

(क) दुष्टाः

(ख) सन्तः

(ग) दुर्जनाः

(घ) मक्षिकाः

उत्तराणि:(ख) सन्तः

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत

मधुमक्षिका कीदृशं रसं पीत्वा माधुर्यम् जनयति? .

उत्तराणि:मधुमक्षिका कटुकं मधुरं रसं पीत्वा माधुर्यम् जनयति।

(iii) 'सृजन्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किं?

(क) सन्तः

(ख) दुर्जनानाम्

(ग) मधुमक्षिका

(घ) वचः

उत्तराणि:(क) सन्तः

(iv) 'आकर्ण्य' इत्यर्थे श्लोके किं पदं प्रयुक्त?

(क) वचः

(ख) रसं

(ग) तथैव

(घ) श्रुत्वा
उत्तराणि:(घ) श्रुत्वा

2. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत

(i) सुस्वादुतोयाः नद्यः प्रवहन्ति।
(क) का
(ख) के
(ग) काः
(घ) कानि
उत्तराणि:
(ग) काः

(ii) कृपणस्य सौख्यं नश्यति।
(क) कस्य
(ख) कस्याः
(ग) कस्मै
(घ) कस्यै
उत्तराणि:
(क) कस्य

(iii) यो दैवमवावलम्बते।
(क) किम्
(ख) कस्य
(ग) केषाम्
(घ) कासाम्
उत्तराणि:
(क) किम्

(iv) व्यसनिनः विद्याफलं नश्यति।
(क) काः
(ख) कस्याः
(ग) कः
(घ) कस्य

उत्तराणि:
(घ) कस्य

(v) 'त्यजति' इति क्रियापदस्य समानार्थकं किं?
(क) गृह्णाति
(ख) जहाति
(ग) धारयति
(घ) वर्धयति
उत्तराणि:
(ख) जहाति

पाठ-2-बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता

सरलार्थ-

1-कस्मिश्चित् वने खरनखरः नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। सः कदाचित् इतस्ततः परिभ्रमन् क्षुधार्तः न किञ्चिदपि आहारं प्राप्तवान्। ततः सूर्यास्तसमये एकां महतीं गुहाम् दृष्ट्वा सः अचिन्तयत्-'नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ को-पि जीवः आगच्छति। अतः अत्रैव निगूढो भूत्वा तिष्ठामि' इति।

सरलार्थ-किसी वन में खरनखर नामक शेर रहता था। किसी दिन इधर-उधर घूमते हुए भूख से पीड़ित उस ने कुछ भी भोजन प्राप्त नही किया। उसके बाद दिन छिपने के समय एक बड़ी गुफा को देखकर उसने सोचा-'निश्चित रूप से इस गुफा में रात में कोई प्राणी आता है। इसलिए यहीं छिपकर रहता हूँ ।

2-एतस्मिन् अन्तरे गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्।स च यावत् पश्यति तावत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते , न च बहिरागता। शृगालः अचिन्तयत्-'अहो विनष्टो-स्मि। नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्तीति तर्कयामि। तत् किं करवाणि?'एवं विचिन्त्य दूरस्थः रवं कर्तुमारब्धः -'भो बिल, भो बिल,किं न स्मरसि, यन्मया त्वया सह समयः कृतो-स्ति यत् यदाहं बाह्यतः प्रत्यागमिष्यामि तदा त्वं माम् आकारयिष्यसि? यदि त्वं मां न आह्वयसि तर्हि अहं द्वितीयं बिलं यास्यामि इति।'

सरलार्थ-इसी बीच गुफा का स्वामी दधिपुच्छ नामक गिदड़ आ गया।और वह जहाँ तक देखता वहाँ तक उसे शेर के पैरों के निशान अंदर जाने के दिखाई दिए पर बाहर आने के दिखाई नही दिए। गीदड़ ने सोचा- अरे मैं तो मर गया ।निश्चिय से इस बिल में सिंह है ऐसा मैं सोचता हूँ, तो अब क्या करूँ?'ऐसा सोचकर दूर खड़ा होकर ऊँची आवाज में बोलता है-अरे बिल,अरे बिल, क्या याद नही है, जो मैंने तुम्हारे साथ समझौता किया है कि जब बाहर से वापस आऊँगा तब तुम मुझे बुलाओगी? यदि तुम मुझे नही बुलाती हो तो मैं दूसरे बिल में चला जाऊँगा।

3-अथ एतच्छ्रुत्वा सिंहः अचिन्तयत्-''नूनमेषा गुहा स्वामिनः सदा समाह्वानं करोति परन्तु मद्भयात् न किञ्चित् वदति।''

अथवा साध्विदम् उच्यते-

भयसन्त्रस्तमनसां हस्तपादिकाः क्रिया

प्रवर्तन्ते न वाणी च वेइथुश्चाधिको भवेत।।

सरलार्थ-इसके बाद यह सुनकर शेर ने सोचा-'निश्चय से यह गुफा अपने मालिक का सदा आह्वान करती है। परन्तु मेरे डर से कोछ नही बोल रही है।'

4-तदहम् अस्य आह्वानं करोमि ।एवं सः बिले प्रविश्य मे भोज्यं भविष्यति। इत्थं विचार्य सिंहः सहसा शृगालस्य आह्वानमकरोत्। सिंहस्य उच्चगर्जन-प्रतिध्वनिना सा गुहा उच्चैः शृगालम् आह्वयत्। अनेन अन्ये-पि पशवः भयभीताः अभवन् । शृगालो-पि ततः दूरं पलायमानः इममपठत्-

सरलार्थ-तो मैं इसको पुकारता हूँ। इस तरह वह बिल में प्रवेश करके मेरा भोजन बन जाएगा। इस प्रकार सोचकर शेर ने अचानक गीदड़ को पुकारा । शेर की गर्जना की गूँज से वह गुफा जोर से गीदड़ को पुकारने लगी। इससे दूसरे पशु भी डर से व्याकुल हो गए। गीदड़ भी वहाँ से दूर भागते हुए बोला-

5- अनागतं यः कुरुते स शोभते

स शोच्यते यो न करोत्यनागतम्।

वने-त्र संस्थस्य समागता जरा

बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता।।

सरलार्थ–जो आनेवाले कल का उपाय करता है, वह संसार में शोभा पाता है और जो आनेवाले कल का उपाय नही करता वह दुखी होता है।यहाँ वन में रहते मेरा बुढ़ापा आगया परन्तु मैने कभी भी बिल की वाणी नही सुनी।

2. एकपदेन उत्तरं लिखत -
(एक पद में उत्तर लिखो)

(क) सिंहस्य नाम किम्?
उत्तराणि:खरनखरः।

(ख) गुहायाः स्वामी कः आसीत्?
उत्तराणि:दधिपुच्छः ।

(ग) सिंहः कस्मिन् समये गुहायाः समीपे आगतः?
उत्तराणि:सूर्यास्तसमये।

(घ) हस्तपादादिकाः क्रियाः केषां न प्रवर्तन्ते?
उत्तराणि:भयसन्त्रस्तमनसाम्।

(ङ) गुहा केन प्रतिध्वनिता?
उत्तराणि:सिंहगर्जनेन।

3. पूर्णवाक्येन उत्तरत
(पूर्ण वाक्य में उत्तर लिखो)

(क) खरनखरः कुत्र प्रतिवसति स्म?
उत्तराणि:(क) खरनखरः कस्मिंश्चित् वने प्रतिवसति स्म।

(ख) महतीं गुहां दृष्ट्वा सिंहः किम् अचिन्तयत्?
उत्तराणि:(ख) महतीं गुहां दृष्ट्वा सिंहः अचिन्तयत्-'नूनं एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः

आगच्छति।
अतः अत्रैव निगूढो भूत्वा तिष्ठामि।'

(ग) शृगालः किम् अचिन्तयत्?
उत्तराणि:(ग) शृगालः अचिन्तयत्-'अहो विनष्टोऽस्मि। नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्ति इति तर्कयामि।
तत् किं करवाणि?'

(घ) शृगालः कुत्र पलायितः?
उत्तराणि:(घ) शृगालः दूरं पलायितः।

(ङ) गुहासमीपमागत्य शृगालः किं पश्यति?
उत्तराणि:(ङ) गुहासमीपमागत्य शृगालः पश्यति यत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते, न बहिरागता।

(च) कः शोभते?
उत्तराणि:(च) यः अनागतं कुरुते, सः शोभते।

4. रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -
(रेखांकित पदों के लिए प्रश्न निर्माण कीजिए)

(क) क्षुधातः सिंह कुत्रापि आहारं न प्राप्तवान्।
उत्तराणि:कीदृशः सिंह कुत्रापि आहारं न प्राप्तवान्?

(ख) दधिपुच्छः नाम शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्।
उत्तराणि:कः नाम शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्?

(ग) एषा गुहा स्वामिनः सदा आह्वानं करोति।
उत्तराणि:एषा गुहा कस्य सदा आह्वानं करोति?

(घ) भयसन्त्रस्तमनसां हस्तपादादिकाः क्रियाः न प्रवर्तन्ते।
उत्तराणि:भयसन्त्रस्तमनसां कीदृश्यः/ काः क्रियाः न प्रवर्तन्ते?

(ङ) आह्वानेन शृगालः बिले प्रविश्य सिंहस्य भोज्यं भविष्यति।
उत्तराणि:आह्वानेन शृगालः कुत्र प्रविश्य सिंहस्य भोज्यं भविष्यति?

5. घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि लिखत -
(वाक्यों को घटना के क्रमानुसार लिखो)

(क) गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत् ।
(ख) सिंहः एकां महतीं गुहाम् अपश्यत् ।
(ग) परिभ्रमन् सिंहः क्षुधा" जातः।
(घ) दूरस्थः शृगालः रवं कर्तुमारब्धः।
(ङ) सिंहः शृगालस्य आह्वानमकरोत्।
(च) दूरं पलायमानः शृगालः श्लोकमपठत् ।
(छ) गुहायां कोऽपि अस्ति इति शृगालस्य विचारः।
उत्तराणि:
1. परिभ्रमन् सिंहः क्षुधा" जातः। (ग)
2. सिंहः एकां महतीं गुहाम् अपश्यत्। (ख)
3. गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्। (क)
4. गुहायां कोऽपि अस्ति इति शृगालस्य विचारः। (छ)
5. दूरस्थः शृगालः रवं कर्तुमारब्धः। (घ)
6. सिंहः शृगालस्य आह्वानम्करोत्। (ङ)
7. दूरं पलायमानः शृगालः श्लोकमपठत्। (च)

6. यथानिर्देशमुत्तरत -
(निर्देशानुसार उत्तर दीजिए)

(क) 'एकां महतीं गुहां दृष्ट्वा सः अचिन्तयत्' अस्मिन् वाक्ये कति विशेषणपदानि, संख्यया सह पदानि अपि लिखत?
उत्तराणि:1. एकाम्, 2. महतीम्।

(ख) तदहम् अस्य आह्वानं करोमि- अत्र 'अहम्' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम्?
उत्तराणि:सिंहाय।

(ग) 'यदि त्वं मां न आह्वयसि' अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं किम्?
उत्तराणि:त्वम्।

(घ) “सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते’ अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किम्?
उत्तराणि:
दृश्यते।

(ङ) वनेऽत्र संस्थस्य समागता जरा’ अस्मिन् वाक्ये अव्ययपदं किम्?
उत्तराणि:अत्र।

7. मञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत
(मञ्जूषा से अव्यय पदों को चुनकर रिक्त स्थान की पूर्ति कीजिए) |

कश्चन दूरे नीचैः यदा तदा यदि तर्हि परम् च सहसा |

एकस्मिन् वने .... व्याधः जालं विस्तीर्य .... स्थितः। क्रमशः आकाशात् सपरिवारः कपोतराजः .... आगच्छत्। .... कपोताः तण्डुलान् अपश्यन् .... तेषां लोभो जातः। परं राजा सहमतः नासीत्। तस्य युक्तिः आसीत् .... वने कोऽपि मनुष्यः नास्ति। .... कुतः तण्डुलानाम् सम्भवः? .... राज्ञः उपदेशम् अस्वीकृत्य कपोताः तण्डुलान् खादितुं प्रवृत्ताः जाले ..... निपतिताः। अतः उक्तम् .. विदधीत न क्रियाम्’।
उत्तराणि:
एकस्मिन् वने कश्चन व्याधः जालं विस्तीर्य दूरे स्थितः। क्रमशः आकाशात् सपरिवारः कपोतराजः नीचैः आगच्छत्। यदा कपोताः तण्डुलान् अपश्यन् तदा तेषां लोभो जातः। परं राजा सहमतः नासीत्। तस्य युक्तिः आसीत् यदि वने कोऽपि मनुष्यः नास्ति। तर्हि कुतः तण्डुलानाम् सम्भवः? परं राज्ञः उपदेशम् अस्वीकृत्य कपोताः तण्डुलान् खादितुं प्रवृत्ताः जाले च निपतिताः। अतः उक्तम् ‘सहसा विदधीत न क्रियाम्’।

अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि निर्देशानुसारं लिखत -

(1) कस्मिंश्चित् वने खरनखरः नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। सः कदाचित् इतस्ततः परिभ्रमन् क्षुधार्तः न
किञ्चिदपि आहारं प्राप्तवान्। ततः सूर्यास्तसमये एकां महतीं गुहां दृष्ट्वा सः अचिन्तयत्- ‘नूनम् एतस्यां
गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति।

I. एकपदेन उत्तरत

(i) सिंहस्य नाम किम् अस्ति?

उत्तराणि:खरनखरः।

(ii) सिंहः किं दृष्ट्वा अचिन्तयत्?

उत्तराणि:गुहाम्।

(iii) गुहा कीदृशी आसीत्?

उत्तराणि:महती।

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत

(i) सिंहः कुत्र प्रतिवसति स्म?

उत्तराणि:सिंहः कस्मिंश्चित् वने प्रतिवसति स्म।

(ii) परिभ्रमन् सिंहः किं न प्राप्तवान्?

उत्तराणि:परिभ्रमन् सिंहः किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्।

III. निर्देशानुसारम् प्रदत्तविकल्पेभ्यः उचितं उत्तरं चित्वा लिखत

(i) 'सः' इति सर्वनामपदस्य स्थाने संज्ञापदं किम् भविष्यति?

(क) जीवः

(ख) सिंहः

(ग) क्षुधातः

(घ) वने

उत्तराणि:(ख) सिंहः।

(ii) 'क्षुधातः' इति विशेषणपदस्य कर्तृपदं किम्?

(क) गुहां

(ख) रात्रौ

(ग) सिंहः

(घ) आहारं

उत्तराणि:(ग) सिंहः।

(iii) 'आयाति' इति पदस्य पर्यायशब्दं गद्यांशे किम् प्रयुक्तम्?
(क) प्रतिवसति
(ख) परिभ्रमन्
(ग) आगच्छति
(घ) प्राप्तवान्
उत्तराणि:(ग) आगच्छति।

(2) तदा गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत् । स पश्यति यत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा, न तु बहिरागता। सोऽचिन्तयत्-नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्ति। सः रवं कर्तुम् आरब्धः-भो बिल! किम् अद्य त्वं मां न आह्वयसि?

I. एकपदेन उत्तरत

(i) गुहायाः स्वामी कः आसीत्?
उत्तराणि:
शृगालः।

(ii) शृगालः किं कर्तुम् आरब्धः?
उत्तराणि:
रवम्।

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत

(i) गुहायां का प्रविष्टा?
उत्तराणि:
गुहायां सिंहपदपद्धतिः प्रविष्टा।

(ii) तदा कः समागच्छत्?
उत्तराणि:तदा गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्।

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत

(i) 'सोऽचिन्तयत्' अत्र सञ्ज्ञापदं लिखत।
उत्तराणि:शृगालः।

(ii) ‘न आह्वयसि’ इत्यत्र सन्धिः कार्यः।
उत्तराणि:नाऽऽह्वयसि।

(iii) ‘नूनम्’ इत्यस्य पर्यायशब्दं लिखत।
उत्तराणि:खलु।

समुचितपदेन रिक्तस्थानानि पूरयत, येन कथनानां भावः स्पष्टो भवेत् -

(क) सिंहः महतीं गुहां दृष्ट्वा अचिन्तयत्।

अस्य भावः अस्ति यत् सिंहः ... . गुहां
उत्तराणि:
अस्य भावः अस्ति यत् सिंहः विशालां गुहां वीक्ष्य अचिन्तयत्।

(ख) अत्रैव निगूढो भूत्वा तिष्ठामि।

अस्य भावः अस्ति यद् अहम् अस्मिन् ....
उत्तराणि:
अस्य भावः अस्ति यद् अहम् अस्मिन् स्थाने एव प्रच्छन्नो भूत्वा तिष्ठामि।

अधोलिखितेषु भावकथनेषु यत् कथनं शुद्धं तत् (✓) चिह्नन, यच्चाऽशुद्धं तत् (✗) चिह्नन अङ्कयत।

(क) गुहायां रात्रौ कोऽपि आगच्छति

(i) गुहायां रात्रिः आगच्छति। ।
(ii) गुहायां कोऽपि रात्रिकाले आगच्छति।
उत्तराणि:
(i) गुहायां रात्रिः आगच्छति। (✗)
(ii) गुहायां कोऽपि रात्रिकाले आगच्छति। (✓)

(ख) सः किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्।
(i) सः स्वल्पमपि भोजनं न प्राप्तवान् ।
(ii) सः भोजनं प्राप्तवान्, न आहारम् ।

उत्तराणि:

(i) सः स्वल्पमपि भोजनं न प्राप्तवान् । (✓)

(ii) सः भोजनं प्राप्तवान्, न आहारम् ।(✗)

अधोलिखितेषु कथनेषु स्थूलपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं क्रियताम्

(क) वने सिंहः प्रतिवसति स्म।

(i) का

(ii) किम्

(iii) कः

(iv) कम्

उत्तराणि:वने कः प्रतिवसति स्म?

(ख) सिंहः क्षुधार्तः आसीत्।

(i) किम्

(ii) कीदृशः

(iii) कस्मिन्

(iv) कान्

उत्तराणि:सिंहः कीदृशः आसीत्?

(ग) सिंहः सायं गुहाम् अपश्यत् ।

(i) कुत्र

(ii) तदा

(iii) कदा.

(iv) कीदृशः

उत्तराणि:सिंहः कदा गुहाम् अपश्यत्?

घटनाक्रमाऽनुसारम् अधोलिखितानि वाक्यानि पुनः लिखत -

(i) शृगालः दूरं पलायमानः श्लोकम् अपठत्।

उत्तराणि:वने खरनखरः नाम सिंहः प्रतिवसति स्म।

(ii) दधिपुच्छः रवं कर्तुम् आरब्धः।

उत्तराणि:सः किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्।

(iii) वने खरनखरः नाम सिंहः प्रतिवसति स्म।
उत्तराणि:गुहायाः स्वामी तत्र समागच्छत् ।

(iv) अन्ये पशवः भयभीताः अभवन् ।
उत्तराणि:दधिपुच्छः रवं कर्तुम् आरब्धः।

(v) सिंहः शृगालस्य आह्वानम् अकरोत् ।
उत्तराणि:सिंहः शृगालस्य आह्वानम् अकरोत् ।

(vi) गुहायाः स्वामी तत्र समागच्छत् ।
उत्तराणि:अन्ये पशवः भयभीताः अभवन् ।

(vii) सः किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान् ।
उत्तराणि:शृगालः दूरं पलायमानः श्लोकम् अपठत्।

अधोलिखिते सन्दर्भे रिक्तस्थानानि मंजूषायाः उचितपदैः पूरयत -

एतस्मिन् अन्तरे .... स्वामी दधिपुच्छः नाम .... समागच्छत् । स च यावत् ………… तावत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां .... दृश्यते, न च .... आगता। शृगालः अचिन्तयत्-“अहो, ………. अस्मि, नूनम् अस्मिन् .. .. सिंहः अस्ति इति तर्कयामि। तत् किं करवाणि?” एवं .... दूरस्थः .... कर्तुमारब्धः ।

शृगालः, प्रविष्टा, विचिन्त्य, गुहायाः, विनष्टो, बहिर्, पश्यति, बिले, रवम्।

उत्तराणि:
एतस्मिन् अन्तरे गुहायाः स्वामी दधिपुच्छ: नाम शृगालः समागच्छत् । स च यावत् पश्यति तावत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते, न च बहिर् आगता। शृगालः अचिन्तयत्-“अहो, विनष्टो अस्मि। नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्ति इति तर्कयामि। तत् किं करवाणि?” एवं विचिन्त्य दूरस्थः रवं कर्तुमारब्धः।

अधोलिखितानां शब्दानाम् अर्थान् निर्दिश्य वाक्येषु प्रयोगं कुरुत -
क्षुधातः, निगूढः, महती।
उत्तराणि:

(i) क्षुधातः = बुभुक्षितः।
एकदा वने एकः सिंहः क्षुधातः आसीत् ।

(ii) निगूढः = प्रच्छन्नः।
वानरः निगूढः भूत्वा तिष्ठति।

(iii) महती = विशाला।
पर्वते महती गुहा अस्ति।

अधोलिखितानां शब्दानां समक्षं प्रदत्तैः अर्थैः सह मेलनं क्रियताम् -

शब्दाः - अर्थाः
(i) वने - आयाति।
(ii) इतस्ततः - वीक्ष्य।
(iii) आहारम् - विशाला।
(iv) महती - भोजनम्।
(v) दृष्ट्वा - यत्र तत्र।
(vi) आगच्छति - कानने।
उत्तराणि:
शब्दाः - अर्थाः
(i) वने - कानने।
(ii) इतस्ततः - यत्र तत्र।
(iii) आहारम् - भोजनम्।
(iv) महती - विशाला।
(v) दृष्ट्वा - वीक्ष्य।
(vi) आगच्छति - आयाति।

1. अधोलिखितगद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि निर्देशानुसारं लिखत -

एतस्मिन् अन्तरे गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्। स च यावत् पश्यति तावत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते, न च बहिरागता। शृगालः अचिन्तयत्-“अहो विनष्टोऽस्मि। नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्तीति तर्कयामि। तत् किं करवाणि?”

(i) एकपदेन उत्तरत -

शृगालस्य नाम किम् आसीत्?

(क) स्वामी

(ख) दुग्धपुच्छः

(ग) दधिपुच्छः

(घ) गुहायाः

उत्तराणि:

(ग) दधिपुच्छः

(ii) पूर्णवाक्येन उत्तरत -

(क) कस्य पदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते?

उत्तराणि:

सिंहस्य पदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते।

(iii) 'विनष्टोऽस्मि' इति कः अचिन्तयत्?

(क) सिंहः

(ख) शृगालः

(ग) गजः

(घ) अश्वः

उत्तराणि:

(ख) शृगालः

(iv) 'करवाणि' इति क्रियापदे कः लकारः?

(क) लङ्

(ख) लुट्

(ग) लट्

(घ) लोट

उत्तराणि:

(घ) लोट

2. उचितं अव्ययपदं चित्वा वाक्यं पूरयत

(i) सिंहस्य उच्चगर्जनेन गुहा–- शृगालं आह्वयत्।

(क) उच्चैः

(ख) नीचैः

(ग) अद्यः

(घ) सहसा

उत्तराणि:

(क) उच्चैः

(ii) 'गुहायाः' इति पदे का विभक्तिः ?

(क) तृतीया

(ख) चतुर्थी

(ग) षष्ठी

(घ) सप्तमी

उत्तराणि:

(ग) षष्ठी

(iii) 'विचार्य' इत्यत्र कः प्रत्ययः?

(क) ल्यप्

(ख) क्त्वा

(ग) क्त

(घ) यत्

उत्तराणि:

(क) ल्यप्

(iv) 'निष्क्रम्य' इति पदस्य विलोमपदं किं?

(क) निष्क्रान्तः

(ख) प्रविश्य

(ग) प्रविशत्

(घ) प्राविशत्

उत्तराणि:

(ख) प्रविश्य

(v) 'अकस्मात्' इत्यस्य पदस्य समानार्थकं अव्ययपदं किं?

(क) समं

(ख) सार्धम्

(ग) सह

(घ) सहसा
उत्तराणि:
(घ) सहसा

(vi) ‘उच्यते’ इति क्रियापदे कः धातुः?
(क) उच्
(ख) वच्
(ग) उच्य्
(घ) उच्यत
उत्तराणि:
(ख) वच्

(vii) ‘यदाह’ इति पदस्य सन्धिच्छेदं किम्?
(क) यद् + अहं
(ख) यद + अहं
(ग) यदा + अहं
(घ) यदा + हं
उत्तराणि:
(ग) यदा + अहं

3. रेखांकितपदानि आधारीकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -

(i) कदापि बिलस्य वाणी मे न श्रुता।
(क) कः
(ख) का
(ग) के
(घ) कस्य
उत्तराणि:
(घ) कस्य

(ii) नूनं अस्मिन् बिले सिंहः अस्ति।
(क) के
(ख) कदा
(ग) कुत्र

(घ) का

उत्तराणि:

(ग) कुत्र

(iii) सूर्यास्तसमये एकां महतीं गुहां दृष्ट्वा सिंहः अचिन्तयत्।

(क) कदा

(ख) कति

(ग) के

(घ) कः

उत्तराणि:

(क) कदा

4. 'एतस्यां' इत्यस्य पदस्य मूलशब्दं किं?

(क) अयं

(ख) एतद्

(ग) एत

(घ) इदम्

उत्तराणि:

(ख) एतद्

तृतीयःपाठः डिजीभारतम्

➢ कठिन शब्दार्थः

- टंकणयन्त्रस्य - टाइप कीमशीन
- कर्गदोपरि - कागज़ के ऊपर
- संगणकन्त्रेण - कम्प्यूटर से
- उपचारार्थम् - इलाज के द्वारा
- प्रदातुम् - देने के लिए

➢ शब्दार्थः

- आदान-प्रदान - लेना-देना
- लेखन्याः - कलम का
- न्यूनता - कमी
- पुनरपि - फिरभी
- आपण - बाजार
- अधुना - अब
- वा - अथवा
- दिशि - दिशा

'डिजिटल भारत'

1-अद्य--------------------------------------सुरक्षिता अतिष्ठत्।

आज सारे संसार में 'डिजिटल इण्डिया' की चर्चा सुनी जाती है। इस शब्द का क्या भाव है,यह मन में जिज्ञासा पैदा होती है। समय के बदलने के साथ मनुष्य की आवश्यकता भी बदलती है।प्राचीन काल में ज्ञान का लेना-देना मौखिक होता था। ज्ञान सुन कर ग्रहण किया जाता था।बाद में ताड़ के पत्ते के ऊपर और भोज के पत्ते के ऊपर लेखन कार्य शुरू हुआ।फिर कागज़ और कलम के अविष्कार से सभी अपने भावों को कागज़ पर लिखने लगे। टाइप की मशीन के अविष्कार से तो लिखी हुई सामग्री टाइप की हुई होने से बहुत समय के लिए वह सुरक्षित रही।

2-वैज्ञानिकप्रविधेः प्रगतियात्रा-------------------भविष्यति।

वैज्ञानिक तकनीक की उन्नति की यात्रा आगे गई। आज सारे काम कम्प्युटर नामक यंत्र से किए जाते हैं। समाचार-पत्र और पुस्तकें कम्प्युटर के माध्यम से पढ़ी और लिखी जाती हैं। कागज़ के उद्योग में वृक्षों के उपयोग के कारण वृक्ष

काटे जाते थे, परन्तु कम्प्युटर के अधिक से अधिक प्रयोग से वृक्षों की कटाई में कमी होगी । ऐसा विश्वास है। इससे पर्यावरण की सुरक्षा की दिशा में महान उपकार होगा।

3-अधुना --सहायकः सन्ति।

अब बाजार में वस्तुऔं को खरीदने के लिए रुपयों की अनिवार्यता नही रहती क्योकि डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड ने सब जगह ले ली है। और बैंक के भी सारे काम कम्प्युटर से होते हैं। बहुत प्रकार के अनुप्रयोग (APP) रुपये - पैसों के बिना व्यापार के लिए सहायक या मददगार होते हैं।

4-कुत्रापि---प्रदातुं शक्यते।

कहीं भी यात्रा करनी हो, आज रेल टिकटकी, हवाई जहाज के टिकट की जरूरत अनिवार्य रूप से नही है। सभी टिकट हमारे मोबाइल में ई-मेल के रूप में सुरक्षित होती हैं। जिसको दिखाकर हम आराम से यात्रा का आनन्द ले सकते हैं। अस्पताल में भी इलाज के लिए रुपयों की जरूरत आज अनुभव नही होती है। सब जगह कार्ड से या ई-बैंक से शुल्क जमा करा दिया जा सकता है।

5-तद्दिनं--अग्रेसरामः ।

वह दिन बहुत दूर नही है जब हम हाथ में केवल एक मोबाइल फोन लेकर सारे काम करने में समर्थ होंगे। जेब में रुपयों की जरूरत नही होगी। पास-बुक और चैक- बुक इन दोनों की भी जरूरत नही होगी। पढ़ने के लिए पुस्तकों और अखबारों की आवश्यकता लगभग समाप्त हो जाएगी। लिखने के लिए अभ्यास पुस्तिका अथवा कागज़ की ,नए ज्ञान की खोज के लिए शब्दकोश की आवश्यकता नही होगी। अपरिचित मार्ग के ज्ञान के लिए मार्गदर्शन की मानचित्र की जरूरत नही होगी। यह सब एक ही यंत्र से किया जा सकेगा। फलों, सब्जियों की खरीददारी के लिए ,गेस्टहाउस या होटल की बुकिंग के लिए, अस्पताल की फीस के लिए, स्कूल, विध्यालयों और महाविध्यालयों की फिस के लिए और दान देने के लिए भी मोबाइल फोन की मशीन का ही उपयोग होगा।

अभ्यासः

साहित्य

प्र-1 अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) कुत्र "डिजिटलइण्डिया" इत्यस्य चर्चा भवति?

उत्तर-सम्पूर्णविश्वे

(ख) केन सह मानवस्य आवश्यकता परिवर्तते?

उत्तर-कालपरिवर्तनेन

(ग) आपणे वस्तूनां क्रयसमये केषाम् अनिवार्यतान भविष्यति?

उत्तर-रूप्यकाणाम्

(घ) कस्मिन् उद्योगे वृक्षाः उपयुज्यन्ते?

उत्तर-कर्गदोद्योगे

(ङ) अद्य सर्वाणि कार्याणिकेन साधितानि भवन्ति?

उत्तर-चलदूरभाषायन्त्रेण

प्र-2- अधोलिखिता प्रश्ना प्रर्णवाक्येन उत्तरत-

(क) प्राचीनकाले विद्या कथं गृह्यते स्म?

उत्तर-प्राचीनकाले विद्या श्रुति परम्परया गृह्यते स्म।

(ख) वृक्षाणां कर्तनं कथं न्यूनतां यास्यति?

उत्तर-संगणकस्य अधिकाधिक प्रयोगेण वृक्षाणां कर्तनं न्यूनतां यास्यति।

(ग) चिकित्सालये कस्य आवश्यकता अद्यनानुभूयते?

उत्तर-चिकित्सालये रूप्यकाणाम् आवश्यकता अद्यनानुभूयते।

(घ) वय कस्यां दिशि अग्रेसरामः?

उत्तर–वयं डिजीभारतम् इत्यस्यां दिशि अग्रेसरामः।

(ङ) वस्त्रपुटके केषाम् आवश्यकतान भविष्यति?

उत्तर–वस्त्रपुटके रूप्यकाणाम् आवस्यकता न भवति।

प्र–3 रेखांकित पदान्यधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) भोजपत्रोपरि <u>लेखनम्</u> आरब्धम्।

उत्तर–भोजपत्रोपरि किम् आरब्धम्?

(ख) लेखनार्थम् <u>कर्गदस्य</u> आवश्यकतायाः अनुभूतिः न भविष्यति।

उत्तर–लेखनार्थं कस्य आवस्यकतायाः अनुभूतिः न भविष्यति?

(ग) <u>विश्रामगृहेषु</u> कक्षं सुनिश्चितं भवेत्।

उत्तर–कुत्र कक्षं सुनिश्चितं भवेत्?

(घ) सर्वाणि पत्राणि <u>चलदूरभाषयन्त्रे</u> सुरक्षितानि भवन्ति

उत्तर–सर्वाणि पत्राणि कुत्र चलदूरभाषयन्त्रे सुरक्षितानि?

(ङ) वयम् <u>उपचारार्थम्</u> चिकित्साल यंगच्छामः?

उत्तर–वयं किमर्थं चिकित्साल यंगच्छामः?

➢ व्याकरण

प्र–4 उदाहरणमनुसृत्य विशेषण विशेष्यमेलनं कुरुत-

क	ख
(क) मौखिकं	ज्ञानम्
(ख) मनोगते	काले
(ग) टंकितानि	कार्याणि
(घ) महान्	उपकारः
(ङ) मुद्राविहीनः	विनिमयः

प्र–5 अधोलिखितपदयोः सन्धिं कृत्वा लिखत-

1- पदस्य	+	अस्य
2- तालपत्र	+	उपरि
3- च	+	अतिष्ठत
4- कर्गद	+	उद्योगे
5- क्रय	+	अर्थम्
6- इति	+	अनयोः
7- उपचार	+	अर्थम्

उत्तर–1-पदस्यास्य, 2-तालपत्रोपरि,3-चातिष्ठत, 4-कर्गदोद्योगे, 5-क्रयार्थम्, 6-इत्यनयोः, 7-उपचारार्थम्

प्र–6 उदाहरणमनुसृत्य अधोलिखितेन पदेन लघु वाक्य निर्माणं कुरुत–

(क) आवश्यकता - अद्यतने काले चलदूरवाण्याः अवश्यकता सर्वै रैपि अनुभूयते।

(ख) सामग्री - रन्धनार्थं सामग्री आपणतः आनेतव्या।

(ग) पर्यावरणसुरक्षा - पर्यावरण सुरक्षायै अस्माभिः जागरू कैः भाव्यम्।

(घ) विश्रामगृहम् - सम्प्रति विश्रामगृहेषु प्रायशः डेविट्- कार्डमाध्यमेन रूप्यकाणि प्रदीयन्ते।

प्र–7 उदाहरणानुसारम् कोष्ठकप्रदत्तेषु पदेषु चतुर्थी प्रयुज्य रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत–

यथा – भिक्षुकाय धनं ददातु। (भिक्षुक)

(क)**छात्राय** पुस्तकं देहि। (छात्र)

(ख) अहम् **निर्धनाय** वस्त्राणि ददामि। (निर्धन)

(ग) **लतायै** पठनं रोचते। (लता)

(घ) रमेशः **सुरेशाय** अलम्। (सुरेश)

(ङ) **अध्यापकाय** नमः। (अध्यापक)

चतुर्थः पाठः सदैव पुरतो निधेहि चरणम

➢ कठिन शब्दार्थाः

- निजनिकेतनम् – अपनानिवास
- नगारोहणम् – पर्वतपर चढ़ना
- सुदुष्करम् – अत्यन्तकठिनतापूर्वक
- ध्येय-स्मरणम् – उद्देश्यकास्मणम्

➢ शब्दार्थाः

- भीतिम् – डर को
- घोराः – भयंकर
- परितः – चारों और
- विषमा – असामान्य
- खलु – निश्चय से
- प्रखरा – तीक्ष्ण
- पाषाणा – पत्थर
- ननु – निश्चय से
- पुरतः – आगे

सदैव पुरतो निधेहि चरणम्

सदा आगे ही कदम रखो

क-चल चल---चरणम्।

सरलार्थ-चलो चलो। आगे कदम रखो। सदा ही आगे कदम रखो।

ख-गिरिशिखरे---------------------------------------सदैव पुरतो।।

सरलार्थ-निश्चित रूप से पर्वत की चोटी पर अपना घर है। अतः बिना वाहन के ही पहाड़ पर चढ़ना है। अपना बल ही अपना साधन होता है। इसलिए सदा ही आगे कदम रखो।

ग-पथि---सदैव पुरतो।।

सरलार्थ-रास्ते में विचित्र से नुकीले और ऊबड़-खाबड़ पत्थर तथा चारों ओर भयानक

चेहरे और हिंसक व्यवहार वाले पशु घूमते हैं। अतः निश्चित रूप से जबकि वहाँ जाना कठिन है। फिर भी हमेशा ही आगे-आगे कदम रखो।

घ-जहीहि---सदैव पुरतो।।

सरलार्थ-डर को छोड़ दो और ताकत याद करो। उसी प्रकार अपने देश से प्रेम करो। और सतत लगातार अपने उद्देश्य को याद रखो। सदैव आगे कदम रखो।

अभ्यासः

- **साहित्य**

प्र–2 अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत–

(क) स्वकीयं साधनं किं भवति?

उत्तर– बलम्।

(ख) पथिके विषमाः प्रखराः?

उत्तर–पाषाणाः।

(ग) सततं किं करणीयम्?

उत्तर– ध्येयस्मरणम्।

(घ) एतस्यगीतस्य रचयिता कः?

उत्तर– श्रीधर भास्कर वर्णेकरः।

(ङ) सः कीदृशः कविः मन्यते?

उत्तर– राष्ट्रवादी।

प्र–3 मञ्जूषातः क्रियापदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

निधेहि	विधेहि	जहीहि	देहि	भज	चल	कुरु

यथा-त्वं पुरतः चरणं निधेहि।

(क) त्वं विद्यालयं चल।

(ख) राष्ट्रे अनुरक्तिं विधेहि।

(ग) मह्यं जलं देहि।

(घ) मूढ! जहीहि धनागम तृष्णाम्।

(ङ) भज गोविन्दम्।

(च) सततं ध्येयस्मरणं कुरु।

प्र–4 (अ) उचितकथनानां समक्षम् 'आम्', अनुचितकथनानां समक्षं 'न' इति लिखत–

यथा-पुरतःचरणंनिधेहि।	आम्
(क) निजनिकेत नं गिरिशिखरे अस्ति।	आम्
(ख) स्वकीयं बलं बाधकं भवति।	न
(ग) पथि हिंस्राः पशवःन सन्ति।	न
(घ) गमनं सुकरम् अस्ति।	न
(ङ) सदैव अग्रे एव चलनीयम्।	आम्

(आ) वाक्य रचनया अर्थभेदं स्पष्टीकुरुत-

1- परितः -गृहं परितःवाटिका

2- पुरतः -नीरस स्तरुवरो विलसति पुरतः

3- नगः -हिमालयो नाम नगाधिराजः।

4 - नागः -शेषनागा सीनो भगवान्विष्णुः

5-आरोहणम् -पर्वता रोहणं नहि सुकरम्।

6-अवरोहणम् -पर्वतात् अवरोहण काले जागरूक स्तिष्ठेत्।

7-विषमाः -मार्गे प्रसृताः विषमाः पाषाणाः।

8-समाः - अर्जुन! सुखदुःखे समे कृत्वा युद्धाय युध्यस्व।

प्र-5 समञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

एव	खलु	तथा	परितः	पुरतः	सदा	विना

(क) विद्यालयस्य पुरत: एकम् उद्यानम् अस्ति।

(ख) सत्यम् एव जयते।

(ग) किं भवान् स्नानं कृतवान् खलु?

(घ) स: यथा चिन्तयति तथा आचरति।

(ङ) ग्रामं परित: वृक्षा: सन्ति।

(च) विद्यां विना जीवनं वृथा।

(छ) सदा भगवन्तं भज।

- **व्याकरण**

प्र-6 विलोम पदानि योजयत–

पुरतः	पृष्ठतः।
स्वकीयम्	परकीयम्।
भीतिः	साहसः।
अनुरक्तिः	विरक्तिः।
गमनम्	आगमनम्।

प्र-7 (अ) लट्लकारपदेभ्यः लोट्-विधिलिङ्लकारपदानां निर्माणं कुरुत–

लट्लकारे	लोट्लकारे	विधिलिङ्लकारे
खेलसि	खेल	खेले
खादन्ति	खादन्तु	खादेयुः
पिबामि	पिबानि	पिबेयम्
हसतः	हसताम्	हसेताम्
नयामः	नयाम	नयेम

(आ) अधोलिखितानि पदानि निर्देशानुसारं परिवर्तयत–

यथा – गिरिशिखर (सप्तमी-एकवचने) – गिरिशिखरे

पथिन् (सप्तमी-एकवचने) – पथि

राष्ट्र (चतुर्थी-एकवचने) – राष्ट्राय

पाषाण (सप्तमी-एकवचने) – पाषाणे

यान (द्वितीया-बहुवचने) – यानानि

शक्ति (प्रथमा-एकवचने) – शक्तिः

पशु (सप्तमी-बहुवचने) – पशुषू